International Indexed & Refereed Research Journal, ISSN-2250-2599; Vol- I, * ISSUE- 2 Nov-2012

'k/k i=& bfrgkl

fpiG.kdj nlRkjkrhy dkxni=kru vlyu áeph Hkfedk o dk;k

* ik- Mk- vfuy ekf.kdjko clk.k

* Z.B. Patil College, Dhule

प्रास्तावि :

ॲलन ह्यूम १८८२ व १८८३ या वर्षात राष्ट्रीय चळवळीच्या ए ी र ाच्या प्रयत्नात होते. ही चळवळ राष्ट्रव्यापी बनवि या रिता ॲलन ह्यूम यांनी भारतातील महत्वाच्या संघटना तसेच व्यक्तींना पत्राद्वारे याबाबतीत माहिती पुरविली. १ मार्च १८८३ मध्ये ल त्ता विद्यापीठाच्या पदवीधरांना उद्देशून ए ारमरीत पत्र लिहिले. त्यात राष्ट्रीय पातळीवर बांधावयाच्या संघटनेची रूपरेषा स्पष्टप ो मांडली होती. त्यांनी या प्र ल्पाचे नाव लिंि ा-इन असे ठेवले. या प्र ल्पाद्वारे पुढील ाळात राष्ट्रीय पातळीवर ार्य र याचे त्यांनी ठरविले होते.

लिंि ा-इन या प्र ल्पाविषयी ॲलन ह्यूम यांनी पु यातील सार्वजनि सभेचे मु यचिट ाीस सीताराम चिपळू ा र यांना अने पत्र पाठविले. प ा त्यांना ए ही पत्र मिळाले नाही. म्ह ून दिनां १६/११/१८८४ रोजी ॲलन ह्यूम यांनी शिमल्याहून याविषयी दिलािरी व्यक्त र ाारे तसेच या प्र ल्पाच्या प्र ातीविषयीचे पत्र पाठविले. त्यात ते लिहितात मला ोद आहे ी, लिंि ा-इन बद्दलचे माझे ए ही पत्र तुम्हाला मिळाले नाही, ही ल्पना फार विचारातून निर्मा ा झ ााली होती. जरी मी याबद्दल अने ांशी बोललो असलो तरी तुमची सभा भारतात प्रमु ा असल्याने तुम्हाला पहिल्यांदा लिहीत आहे. सध्या सर्व मुद्दे परत लिहि याची वेळ नाही, तरी यामुळे ाही ए फर पड ाार नाही. ार ा पुढच्या महिन्यात आप ा भेटत आहोतच.

ॲलन ह्यूम यांचे लॉर्ड डफरिन विषयीचे मत :

ॲलन ह्यूम यांनी लिंि ा-इन हा प्र ल्प हाती घेतला होता. ही बाब अतिशय ोपनीय होती. म्ह ून त्यांनी याबाबतीचा प्रचार ोपनीय पत्राद्वारे सुरु ेला होता. ज्या महत्वपू ा व्यक्तींना याबाबत माहिती ॲलन ह्यूम यांनी दिली होती. त्यात लॉर्ड रिपन यांचाही समावेश होता. ार ा ते भारताच्या बाबतीत उदारमतवादी होते. लॉर्ड रिपन नंतर लॉर्ड डफरिन हा भारताचा व्हाईसरॉय झाला. याबाबत ॲलन ह्यूम यांना जास्तीची माहिती नव्हती, प ा लॉर्ड डफरिनची विचारसर ाी ही उदारमतवादी नक् ीच नव्हती. ॲलन ह्यूम यांना लॉर्ड डफरिनच्या विचारसर ाीबाबत शं ा होती. म्ह ून ते दिनां १६/११/१८८४ च्या सदर पत्रा सीताराम चिपळु ा रांना लिहितात, मी तुम्हाला अत्यंत ोपनीयतेत सां ा इच्छितो ी लॉर्ड रिपन यांनी मी मुंबईला जाऊन त्यांना भेटायचा मुद्दा ांभीरतेने घेतलेला आहे. जरी तो लॉर्ड डफरिन यांना चां ाला ओळ ात असेल आि त्यांच्या पत्रावर रिपन यांचा विश्वास असेल तरी लॉर्ड रिपनशी चर्चा होईपर्यंत लॉर्ड डफरिनवर विश्वास ठेवता येऊ श त नाही. ते लॉर्ड रिपनशी ल त्यास भेट ाार असून नंतर मला मुंबईत ळव ाार आहे.१

ॲलन ह्यूम यांनी लिंि ा इन प्र ल्पाच्या प्रचारार्थ ेलेला दौरा :

लिंि ा इन हा प्र ल्प राष्ट्रीय पातळीवरील होता. म्ह ून याबाबतीत सर ॲलन ह्यूम यांनी पत्रव्यवहार ेला. त्यानूसार दिनां १६/११/१८८४ च्या पत्रात पु याच्या सीताराम हरी चिपळू ा रांना ते लिहितात, मी ए ाज ाी दौरा रून मुंबईतील प्रमु ा व्यक्तींशी भेट घेऊन त्यांच्याशी सध्याच्या परिस्थितीवर चर्चा रू इच्छितो, नंतर पु याला तुमची भेट घेईन, त्यानंतर मद्रास, ल त्ता, पाटना, बनारस, आ ्रा, अलहाबाद, अमृतसर, लाहोर आि शक्यतो ल ानौ तसेच इतर जा ाी जाऊन लिंि ा-इन या तत्वाबद्दल प्रयत्न र ाार आहे.

अशाप्र ारे दौऱ्याचे नियोजन त्यांनी पत्राद्वारे दिनां १६/११/१८८४ मध्ये चिपळू ा रांना ळविले आि त्याच महिन्यात प्रचार दौऱ्यास आरंभ ेला. भारतीयांना १८८५ पर्यंत राष्ट्रीय पातळीवरचे व्यासपीठ निर्मा ा रून दे यासाठी पंचावन्न वर्षाचे तरू ा ॲलन ह्यूम साहेब प्रचार दौऱ्याला बाहेर पडले.२ अशाप्र ारे अथ प्रयत्नातून ॲलन ह्यूम यांनी या प्र ल्पाची सुरुवात ेली.

भारताचे हित जप ाारे ॲलन ह्यूम

ॲलन ह्यूम यांच्या ार्यपद्धतीवर प्र ाश टा ताना विल्यम वेडरबर्न त्यांच्या चरित्रात लिहितात ी, ए ादे ध्येय ाठ यासाठी ॲलन ह्यूम प्रथम त्याची सुसूत्रप ो मांड ाी रीत आि म ा स्वतःमध्ये असलेली ामता, अमर्याद चि ाटी, सहनशक्ती आि प्रत्य ाात असलेले सविस्तर तपशील तयार र यासाठी अतोनात श्रम घेत असत. याशिवाय यशस्वी हो यासाठी ला ा ाारे ाास व्यक्तिमत्व त्यांच्या डे असल्याने त्यांच्यात आपल्याला ाऱ्या आर्य पुरुषाचे दर्शन होते.३ याप्र ारे ॲलन ह्यूम यांच्या व्यक्तिमत्वाविषयी विल्यम वेडरबर्न यांनी लिहिले आहे.

ॲलन ह्यूम आि ब्रिटिश :

ॲलन ह्यूम निवृत्तीनंतरही इं लंडमध्ये न जाता भारतातच शिमला या ठि ा ाी राहत असतांना भारतीय राष्ट्रीय सभेच्या स्थापनेत त्यांनी पुढा ार घेतला. यासाठी भारतातील प्रमु ा पुढाऱ्यांशी त्यांनी ोपनीय पत्रव्यवहार ेला. या सर्व ोष्टींमुळे भारतातील ाही ब्रिटिश लो ॲलन ह्यूम यांना संशयीत नजरेने पाहू ला ाले. तसेच लॉर्ड रिपनसार ाा उदारमतवादी ाव्हर्नर जनरल जास्तीत जास्त त्यांच्या संप ात रहात होता. म्ह ून साम्राज्यवादी विचारसर ाीच्या भारतीय ब्रिटिशांचे ॲलन ह्यूम यांच्याबद्दल मत वाईट होऊ ला ाले.

राष्ट्रीयसभा स्थापन हो यापूर्वीची परिस्थिती :

१८५७ चे बंड यशस्वी झाले व त्याचबरोबर ईस्टइंडिया ंपनीही अस्तं ात झाली, व ब्रिटिश पार्लमेंटचे राज्य आले. रा ीचा जाहीरनामा प्रसिद्ध झाल्यामुळे देशात शांततेचे व विश्वासाचे वातावर ा निर्मा ा झाले. पर ीय राजसत्तेबद्दलचा असंतोष ाही लो ांच्या अंतः र ाात धुमसत होता, प ा ते अ ादी असहाय झाले होते. १८५७ प्रमा ो ज्याच्या निशा ाा ााली जमता येईल अशी ए ही राजघरा यातील व्यक्ती शिल्ल राहिली नाही. त्यात पुढे १८७८-८० मध्ये लॉर्ड लिटनच्या ारि दींत मुद्र ा स्वातंत्र्य व विश्वविद्यालयाचे स्वातंत्र्य इत्यादी हक्क ाढून घे यात आले. या जोडीला पोलिसांच्या दडपशाहीची रशियन पद्धती नो रशाहीने अंमलात आ ाली. यामुळे लिटनच्या ारि दींत ्रांती रीता बंड उपस्थित हो याचा प्रसं ा अ ादी जवळ येऊन ठेपला होता, अशावेळी मिस्टर ॲलन ह्यूम यांना यामध्ये पड याची स्फूर्ती मिळाली. असे सर विलियम वेडरबर्न यांनी म्हटले आहे. हिंदुस्थानातील अने धर्म ाुरु व त्यांचे शिष्य आप ाास पत्रव्यवहार रून हिंदुस्थानातील अने जिल्हयातून बंडाची उठाव ाी र याच्या तयारीत आहे. अशा प्र ारच्या पुराव्यांची सात पुस्त े मिस्टर ॲलन ह्यूम यांना मिळाली होती.

मि. ॲलन ह्यूम यांनी हे सर्व जा ाूनच देशातील असंतोषाला विधाय वळ ा लाव या रिता ाँ ्रेसची योजना े ली. त्यासाठी भारतात ए राष्ट्रीय संमेलन भरवि याचे ठरविले. व १ मार्च १८८३ रोजी हदय हेलाव ाारे ए पत्र ल त्ता विद्यापीठातील पदवीधरांना पाठविले. **४**

अशाप्र ारे ठि ठि ा ाच्या लो ांशी त्यांनी प्रथम पत्रव्यवहार े ला आ ाि नोव्हेंबर १८८४ पासून एप्रिल १८८५ पर्यंत ठि ठि ा ाी हिंदी पुढाऱ्यांच्या ााठीभेटी घेतल्या. सार्वजनि सभा ही त्या ाळात प्रमु ा संघटना होती. म्ह ाून त्या सभेचे मु य चिट ाीस सीताराम हरी चिपळू ा र यांना ॲलन ह्यूम यांनी राष्ट्रीय सभा स्थापन र याच्या बाबतीत पत्रे पाठविली. यालाच चिपळू ा र यांनी दिलेले प्रतिउत्तर म्ह ाजे पु यात १८८५ च्या डिसेंबर अ ोर हिंदी राष्ट्रीय सभेचे पहिले अधिवेशन भरवि याची जबाबदारी सार्वजनि सभेच्या वतीने त्यांनी स्वतःने स्वी ारली.**५**

आपल्या पाच, सहा महिन्याच्या दौऱ्यात मुंबई, पु ो, मद्रास येथील पुढाऱ्यांचा अनु ूल प्रतिसाद ल ाात घेऊन ॲलन ह्यूम साहेब यांनी १८८५ मध्ये रिपनच्या जा ाी आलेला नवा ाव्हर्नर जनरल लॉर्ड डफरीनला भेटले. आ ाि वर्षअ ोरीस पु यात राष्ट्रीय सभा भरवि याचा आपला व मित्रांचा विचार असल्याचे त्यांनी लॉर्ड डफरिनला सां ाितले. अशाप्र ारे राष्ट्रीय सभा स्थापन र यासाठी मि. ॲलन ह्यूम यांनी ाूप प्रयत्न े ल्याचे आप ाास दिसते. हे ार्य रीत असतांनाच त्यांना आ ा ाी ए ष्टमय ार्याची जबाबदारी स्वी ारावी ला ाली. आ ाि ती म्ह ाजे तयार झालेल्या संघटनेच्या ार्यालयीन ाम ाजावर दे ारे ा ठेव ो त्यासाठी ए ा प्रमु ा व्यक्तीची नेम ू र ो, वे ावे ाळ्या ाावात ज्या समित्या आहेत त्यांना जाऊन भेट ो, संघटनेच्या बाबतीतील तपशील याची माहिती ठेव ो, प्रत्ये ाावाच्या मिटी डून आलेले तपशील ाोळा र ो व तो तपशील सर्वांना ळवि ो. अशाप्र ारे या ार्याचे स्वरूप होते.

भारतीय राष्ट्रीय सभेच्या पहिल्या अधिवेशनाची जय्यत तयारी चालू असतांना पु ो शहरात ाही लो पट ीच्या साथीने मृत्युमु ाी पडले, म्ह ाून अधिवेशनाची बैठ तातडीने पु ो या ठि ा ाी न भरविता मुंबईस भरवि याचे ठरले. यातच सर ॲलन ह्यूम यांचा या सभेला अनुपस्थितीचा निरोप विल्यम वेडरबर्न यांना मिळाला. प ा पु यातील ज्येष्ठ मंडळींवर अधिवेशनाच्या बैठ ीचा ार्यभार सोपवून ते निश्चिंत झाले.

म्ह ाून त्यांनी सदर आशयाचे पत्र मुंबई येथून दिनां १५/१२/१८८५ रोजी सीतारामपंत चिपळु ा रांना लिहीले. त्यात ते लिहितात, मला सां ाावयास ोद वाटतो ी, मि. ह्यूम यांच्या डून निरोप आलेला आहे ी, त्यांची पत्नी अतिशय आजारी असल्यामुळे मि. ह्यूम हे बूल े लेल्या १७ तार ोला या ठि ा ाी येऊ श त नाही. त्यांच्या अनुपस्थितीची बाब ही चिंताजन च आहे, प ा मि. रानडे, नुल र आ ाि तुम्ही स्वतः व सह ारी त्यांची उ ाीव भासू दे ार नाही, ते े व्हा पोहोचतील याची साधार ा तारी ाही त्यांनी दिलेली नाही.

पत्रातील या मज ुरावरून सार्वजनि सभेचे महत्त्व ल ाात येते, ार ा राष्ट्रीय सभेच्या पहिल्या अधिवेशनाअ ाोरच पु यातील पट ीच्या साथीने निर्मा ा े ेला ाोंधळ त्यात राष्ट्रीय सभेचे संस्थाप ॲलन ह्यूम हे पत्नीच्या आजारप ाामुळे येऊ श ार नव्हते आ ाि नंतर त्यांची पोहोच याची तारी ासुद्धा निश्चित नव्हती. या सर्व ाोंधळाची विल्यम वेडरबर्न यांना चिंता वाटू ला ाी. म्ह ाून त्यांनी विश्वासाृने सार्वजनि सभेचे मु य चिट ाीस सीताराम चिपळू ा र, रानडे व नुल र यांना पत्राद्वारे सूचित े ले ी, राष्ट्रीय सभेच्या अधिवेशनात तुम्ही ुठल्याही प्र ारची उ ाीव भासू देऊ न ा, त्यासाठी प्रयत्न र यास सां ाितले. ार ा यापूर्वीच अधिवेशनाची सर्व जबाबदारी सार्वजनि सभेवर होती, सभेच्या व्यवस्थापनेची संपू ा माहिती पु ो रांना होती. प ा ऐनवेळी स्थळांमध्ये बदल झाला, म्ह ाून मुंबई मधील व्यवस्थापनेची जबाबदारीसुद्धा यजमानांबरोबर सार्वजनि सभेने घ्यावी, अशी सूचना विल्यम वेडरबर्न यांनी पत्रात े लेली आप ाास दिसते.**६**

संदर्भ ग्रंथ

१. दि. १६/११/१८८४ चे ***प्र ाशित पत्र.***
२. सहस्त्रबुद्धे शिरिष, ***ब ार ाँ ्रेसची,*** राजहंस प्र ाशन, पु ो, १९८५, पृ. १८.
३. वेडरबर्न विल्यम, ***ॲलन ऑक्टोव्हियन ह्यूम,*** १८२९ ते १९१२ टी. उमीन फिशर, लंडन, १९१३, पृ. ४८.
४. पट्टभिसीतारामय्या, ***ाँ ्रेसचा इतिहास म्ह ाजेच हिंदी स्वातंत्र्यच्या चळवळीचा इतिहास,*** मुंबई, १९३५, पृ. ३ ते
५. मिसेस बेंझट ॲनी, मंडलि रा. ना. (संपा), ***स्वराज्य प्राप्त्यर्थ हिंदुस्थानाने े लेल्या प्रयत्नांचा इतिहास,*** मुंबई, १९१६, पृ. ७३.
६. **तत्रैव.**